

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Academic Journal of Language and Literature

CİLT/VOLUME: 4, SAYI/ISSUE: 2, AĞUSTOS/AUGUST 2020

Mustafa Sefa ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi
mustafasefa0@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5159-7340>

**Klasik Türk Şiirinde Nağmelerin Tınısı ve
Nâilî Divanı'nda Musiki Unsurları**

*The Timbre Of The Tunes In Classical Turkish
Poetry And Musical Components In Naili's Divan*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06.07.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2020

Atıf/Citation

Çakır, Mustafa Sefa (2020). Klasik Türk Şiirinde Nağmelerin Tınısı ve Nâilî Divanı'nda Musiki Unsurları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (2), s. 206-220. DOI: 10.34083/akaded.765118

Çakır, Mustafa Sefa (2020). The Timbre Of The Tunes In Classical Turkish Poetry And Musical Components In Naili's Divan. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (2), p. 206-220. DOI: 10.34083/akaded.765118

<https://doi.org/10.34083/akaded.765118>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Tekâmül etmiş medeniyetlerde ilim, fikir, sanat gibi sahalarda uyum içerisinde bir bütünlük arz eder. Bu bütünlük farklı alanlar arasında olduğu gibi yalnız bir unsur içinde de görülebilir. Örneğin; şiir, musiki, minyatür gibi sanatın alt dallarını birlikte düşünmek mümkündür. Şiir ve musiki arasındaki bu birliktelik sadece şiirlerin bestelenmesiyle gerçekleşen bir ilişki olarak kalmamış ve klasik şiirimizde de klasik musikimizin unsurlarının çokça karşımıza çıkmasıyla tezahür etmiştir. Birçok şairin musiki unsurlarını kullandığını, divanların musikinin sesini mısralara taşıyacak öğelerle dolu olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmada öncelikle klasik şiirde musiki ile ilgili kavramların kullanılışı ele alınmış ve ardından bir örnek olarak Nâilî Divanı'nda kullanılan musiki unsurları tespit edilmiştir. Böylelikle musikeye ait kavramları kullanmakta zengin bir isim olan Nâilî'nin Divanı' bu açıdan incelenmiş ve şiir-musiki ilişkisini irdeleyen çalışmalara bir yenisi daha eklenmiştir. İncelemeler sonucunda görülmüştür ki Nâilî farklı musiki aletlerinden, makamlarından, kavramlarından vs. şiirlerinde çokça malzeme kullanmış ve bir anlamda musiki nağmelerini okurlarının kulaklarına mısralarıyla nakşetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Musiki, Klasik Şiir, Nâilî.

Abstract

In evolving civilizations, fields such as science, thought and art are in harmony and act in integrity. This integrity can be seen among different areas as well as in a single element. For example; It is possible to think together the sub-branches of art such as poetry, music, miniature. This unity between poetry and music is not just a relationship realized through the composition of poems. Also, in our classical poetry, we have many elements of our classical music. We see that many poets used musical elements, and the divans were filled with elements that would carry the sound of music to the verses.

In this study, the use of concepts related to music in classical poetry is discussed and then, as an example, the musical elements used in the Naili's divan were determined. Thus, the divan of Naili, a rich name in using the concepts of music, was examined from this perspective and a new one has been added to the studies examining the relationship between poetry and music. As a result of the examinations, it was seen that in his poems, different musical instruments, concepts, etc. used lots of materials and in a sense, he embroidered music tunes in the ears of his readers.

Keywords: Classical Music, Classical Poetry, Naili.

Giriş

Sanat algısı toplumdan topluma bazı değişiklikler göstermekle beraber genellikle her toplumda insanın bedii hislerine tercüman olmuştur. Bir toplum içindeki farklı sanat dallarının etkileşimi doğal görülmelidir. Örneğin; şiir ile musiki, güfte ile nağme öteden beri birbiriyle ilişki içinde olmuştur. Bu şekilde insanın duygularını ifade etme araçlarından olan sanat dalları bazen bir anlamda birbirini tamamlamıştır.

Divan şairleri eski toplum hayatında geniş bir etki alanına sahip olan musikiden çokça istifade etmişlerdir. Musiki makamlarının isimlerinden istifade ederek mazmunlar meydana getirmişler, musiki aletlerini şiirlerinde malzeme olarak kullanmışlardır. Musikiden ilham alan ve onun ıstılahlarıyla yeni mazmunlar oluşturan şairler, yaptıkları bu istifadenin karşılığını musikişinaslara besteleyecekleri güfteler meydana getirmekle ödemişlerdir (Levend 1984: 245).

Musiki kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler olmakla birlikte en çok kabul göreni Latince *musica*'dan geldiği yönünde olanıdır. Buradan hareketle Arapçada *musika*, Türkçe ve Farsçada da musiki şeklinde ifade edilmiştir. Tarih boyunca ise birçok tanımı yapılmıştır. Pisagor'a göre musiki birbirine benzemeyen çeşitli seslerden meydana gelen konser, İbn Sînâ'ya göre birbiriyle uyumlu olup olmadığı yönünden sesleri ve bu sesler arasındaki zaman sürelerini araştıran riyazi bir ilimdir. Abdülkadir Merâgî musikiyi ikâ devirlerinden biriyle tertip edilip kulağa yumuşak gelen nağmelerin bir araya getirilmesi; Kant, sesler vasıtasıyla birbirini takip eden güzel hisleri ifade etme sanatı; Jean-Jacques Rousseau, sesleri kulağa hoş gelecek şekilde tertip edebilme sanatı olarak tanımlamıştır (Özcan vd. 2006: 257).

Türklerin şaman, kam, baksılarla İslamiyet öncesine uzanan musiki ile ilişkileri İslam sonrası süreçte de devam etmiştir. Osmanlılar döneminde sadece icrasına değil bugün müzikoloji olarak tabir edilen ilmine de önem verilmiştir. Sarayda, kışlada, köyde, şehirde, tekkede vs. toplumun tüm kesimlerinde musiki farklı şekillerde olsa da icra edilmiştir (Arslan 2000a: 58). Toplumda bu denli karşılık bulan musiki devlet nezdinde de itibar görmüştür. Önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlıda da saray ve kimi devlet ricalinin çevresi musiki faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Tekkeler, özellikle mevlevihaneler ve özel şahıslara ait konaklar da musikin icra ve himaye edildiği mekânlardı. Yıldırım Bayezid, sanatkârları himaye etmiş ve saray bir kültür-sanat merkezi haline gelmişti. Bu sanatkârlar arasında musikişinaslar da bulunmaktaydı. Yine II. Murad zamanında birçok musikişinas sarayda himaye edilmekteydi. Mevlevihaneler klasik musikin icra edildiği ve öğretildiği yerlerdi. Yenikapı, Galata Mevlevihanelerinde çok sayıda musikişinas yetişmiş ve bunların bir kısmı sarayda da çalışmıştır (Cançelik 2013: 24).

Toplum ve devletteki musiki ilgisi doğal olarak edebiyata da yansımıştır. Divan şairleri arasında çok sayıda musikişinas bulunmaktadır.¹ Bu şairlerden biri olan Yahyâ Nazîm diğer bazı şairlerde de örneklerine rastlayacağımız şekilde bir şiirinde musiki makam ve istilâhlarını peş peşe kullanarak güzel bir örnek sergilemiştir:

"Ey *scrâyende* murğ-ı dest-âmûz
Bülbül-i hoş-*şaffr*-i âteş-dem

‘*İlm-i edvârda* müsellemsin
Nola gün gibi nâmiñ olsa ‘alem

Rûmiyâna gehi ser-*âgâz* it
Ola ‘*uşşâk*-ı bî-*nevâ* hürrem

‘*Arabâna* gehi *hicâz* eyle
Teşne *şeh-nâznâ* seniñ ‘âlem

Gâh göster hevâ-yı *evce* çıkup
Nicedir *nağme*-i ‘*Irâk* u ‘*Acem*

Ney-i nazmında itsün âmîziş
Şavt-ı Rûm u ‘Arab u ‘*Acem* bâ-hem

Dem-be-*dem* seyr idüp *makâmât*
Yine çıksañ *Hüseyniye* görsem

Neğamât itmede *muhayyersin*
Eyler *icrâ* demiñ ne piş ü ne kem

Eyle hûnîn *terâneler* şeb ü rûz
Dil-figârîñ *büzürg* ü *kûçek* hem

Tâze bir *şavt*-ı dil-firîb it kim
Zühreyi hayret eylesün ebkem

Midhat-i çâr-yâra kıl *âheng*
Şal o gül-zâr-ı bî-hazâna *neğam*

¹ Konuyla ilgili bkz. Avni Erdemir (1999). Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri. Ankara: Tüsav Yay.

Nefesiñ var ola disün işidüp
Çarh-ı çârümde ‘Îsî-i Meryem

Olsun evvel *terâne*-i taḥkîk
Nağme-i vaşf-ı ḥayret-i Şiddîk" (Çakır 2020: 820-821)

Örnekte de görüleceği üzere ilm-i edvâr, terâne, nağme, savt, âheng, icrâ gibi musiki ile ilgili kelimeler yahut uşşâk, arabân, hüseyî gibi doğrudan makam adları kullanılmıştır. Farklı metinlerde toplam 600 kadar makam adına rastlanılsa da bunların ancak 200 kadarının örnekleri günümüze ulaşmıştır ve bugün ancak 40-50 kadarı yaygın olarak kullanılmaktadır (Nair 1999: 44).

Divan şairleri şiirlerinde acem, beste-nigâr, bûselik, bûzürg, evc, ferahnâk, gerdâniye, güldeste, hicâz, hisâr, hûzî, hümâyûn, hüseyî, hüzzâm, ırâk, ısfahân, küçek, kürdî, mâhur, muhayyer, muvâfîk, müberka, nesîm, nevâ, nevrûz, nihâvend, nikrîz, nîşâbûr, nühüfte, penc-gâh, râhatül-ervâh, râst, ruhâvî, rûh-efzâ, sabâ, sâz-kâr, segâh, sûz-ı dil, sûznâk, sünbüle, şeh-nâz, şevk-efzâ, şevk-i dil, uşşâk gibi çeşitli musiki makamları kullanmışlar ve bu makamların musiki özellikleri yanında makama ad olan kelimelerin sözlük ve mecaz anlamlarını da kullanarak çeşitli hayallere konu etmişlerdir (Sefercioğlu 1999: 650).

Musiki makamları kadar musiki aletleri de sıklıkla şiirde kullanılmıştır. Nây/ney, mûsikâr, nefir, sûr gibi nefesli sazlar; davul, def, düblek, kudüm, kös, makara, nekkâre, tabl gibi vurmali çalgılar; cünbüş, çeng, çöğür, ikitelli, kanun, keman, kemençe, murabba, kopuz, rebâb, santûr, saz, şeştâ, tambûr, ûd gibi telli sazlar yahut mızrap, evtâr, kiriş, perde gibi musiki aletlerinin aksamiyla ilgili olan kelimeler bunlara örnek olarak verilebilir (Sefercioğlu 1999: 654). Şairler tüm bu musiki alet ve terimlerini teşbih, tevriye, iham, tenasüp, mecaz, istiare gibi sanatlarla çokça kullanmışlardır.

Klasik Türk edebiyatı ve klasik Türk musikisi arasındaki ilişkiyi şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Klasik Türk edebiyatına ait nazım şekilleri ve türleri Türk musikisinde bir form ve biçim olarak kullanılmıştır. (Şarkı, divan, nazire, murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ, destan, gazel, münacat, na't, mesnevi, kaside, mersiye gibi nazım şekilleri ve türleri aynı zamanda Türk musikisinde aynı adla kullanılan formlardır.)
- Klasik Türk Edebiyatında musiki terimleri kullanılarak edebî sanatlar yapılmıştır.
- Musiki unsurları divanlarda kullanılmıştır (makam, çalgı, perde adları vs.).

- Edebî şahsiyetlere, sultanlara ait şiirler bestelenmiştir.
- Edebiyattaki önemli temalar (gül-bülbül gibi) musikide de önem kazanmıştır (Kaçar 2017: 126).

Musikiye ait kavramları şiirlerinde kullanan birçok şair vardır ve bunların bir kısmı üzerinde çalışmalar yapılmıştır.² Divanında musiki ile ilgili istilahlara yer veren şairlerden biri de Nâilî'dir.

Nâilî Divanı'nda Musiki Unsurları

Nâilî, Sebk-i Hindî üslubuna sahip şairlerden olmakla birlikte kendine has tarzını şiirlerinde ortaya koymuştur. Yeni ve özgün hayallerle süslediği şiiri anlaşılabilir mazmunlarla örülmüştür. Nâilî, şiir dili ile konuşma dilinin birbirinden farklı iki alan olduğunu bildiği için şiir dilindeki ifadeler bazen okuyanlara garip gelse de yabancı değil görüşündedir (Şenödeyici 2015). Musiki terimleri de Nâilî'nin özgün hayallerine malzeme olmuş, mazmunlara konu edilmiştir. Nâilî Divanı'nda klasik musikimizden izler taşıyan beyitler, bu beyitlerdeki unsurlar ve açıklamaları şu şekildedir:

² Bkz. Mehmet Arslan (2000a). "Nedim Divanı'nda Mûsikî", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 43-86; Mehmet Arslan (2000b). "Kadı Burhâneddin Divanı'nda Mûsikî", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 87-108; Musa Tozlu (2014). "Âsım Dîvânı'nda Mûsikî Unsurları", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 13, s. 141-166; Mustafa Aslan (1998). "Sami Divanı'nda Musiki", İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S. VI, s. 35-62; Mustafa Aslan (1999). "Nazım Divanı'nda Musiki", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. VIII, s. 263-284; Kamile Çetin (2009). "Musikî ve Musiki Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı'ndaki Yansımaları", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/2 Winter, s. 199-225; Mehmet Sait Çalka (2008). "Nev'i Divanı'nda Mûsikî Terimleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/2 Spring, s. 179-193; İdris Kadioğlu (2012). "Lebib Divanı'nda Musiki Terimleri ve Bir Gazel-i Ferah-sâz", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3 Summer, s. 1575-1592; Mehtap Erdoğan (2010). "Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmî ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-, c. 3, S. 15, s. 28-55; Ahmet Arı (2000). "Sakıb Dede Divanı'nda Musiki", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 9, s. 289-304; Mustafa Uğurlu Arslan (2017). "Tokatlı Kâni Dîvânı'nda Mûsikî ile İlgili Unsurlar", Rast Uluslararası Müzikoloji Dergisi, c. 5, S. 1, s. 1490-1499; M. Nejat Sefercioğlu (2016). "Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Dukakin-Zâde Ahmed Bey Dîvanlarında Musiki Âletleri", Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 2 (2) , s. 158-186; M. Celâl Varışoğlu (2003). "Türk-İslâm Sanatlarının Felsefesi Bağlamında Müzik-Şiir Yakınlaşması ve Hâtem Divanı'nda Musiki", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 14, s.187-218; Gülşen Sezen (2013). "Mûsikînin Abdülbâki Nasır Dede Divânındaki Gölgeleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 6, S. 26, s. 496-514; Seadet Şihyeva (2018). "Klasik Türk Edebiyatında Musikiye İlişkin Terimler: Nesimi Şiiri Örneği", Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 1, s. 338-366.

O râhı tayy edip ey kilik-i hoş-nevâ gel gel
Terâne-senc olalım na't-ı müstetâbında

K. 3/36 (İpekten 1990: 30)

Beyit, Nâilî'nin bir na'tında geçmektedir. Şair bu beyitte hoş-nevâ olan kalemine sesleniyor ve müstetâb olan yani hoş giden bu na'tta ona terâne-senc olalım diyor. Nevâ kelimesi ses, sada, makam, ahenk, nağme gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda Türk müziğinin yedi numaralı basit makamı olup en eski makamlardan biridir (Devellioğlu 2008: 826). Terâne kelimesi ise yine nağme, ezgi, ahenk ve ses gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca edebiyatta rubai için musikide de makam adı olarak terim anlamı taşımaktadır. Farsça tartan, ölçen anlamındaki -senc ekiyle kullanıldığında ise terâne-senc nağme söyleyen anlamına gelmektedir. Nağme-senc kelimesi de aynı anlama gelmektedir.

Şâh-ı evreng-i kemâlim ki şebistânımda
Alsa hunyâ-ger-i endişem ele şeştâyı

Eder âvâze-i tahsîn ile pür-şevk-i semâ
Gûş-ı Nâhîd gibi şeş-cihet-i dünyâyı

K. 5/13-14 (İpekten 1990: 36)

Kemâl tahtının şahı olduğunu belirten şair, düşünce sâzendesinin eline şeştâyı alması halinde güzel bir sada ile Nâhîd'in kulağı gibi dünyanın da her tarafını neşelendireceğini söyler. Peş peşe gelen bu iki beyitte şair yine birçok musiki terimi kullanmıştır. Şah kelimesi bilinen padişah anlamının yanında bir ney çeşidini ifade etmektedir. Hunyâ-ger; saz çalan, şarkı söyleyen, sâzende ve hânende anlamlarına gelmektedir. Şeştâ ise altı telli eski bir sazdır (Devellioğlu 2008: 993). Şevk kelimesi arzu, heves, neşe anlamları yanında bir de makam adıdır.

Nâhîd, şairlerin musiki ile ilgili en çok kullandığı kelimelerdendir. Zühre yıldızı için İranlılar tarafından kullanılan bu kelime eskiden saz çalan bir kadınken yıldız olduğuna inanılan mitolojik bir unsuru ifade etmektedir. Edebiyatta musikiyi temsil eder, bezmi düzenler, saz çalar ve şarkı söyler. Aynı zamanda mutriblerin da öğretmenidir. Eski münecimlere göre Şems cihan sultanı, Kamer sultanın veziri, Zühre ise onun çalgıcısı kabul edilmiştir.

Düşerse nehyine mazhar mu'âşirân-ı felek
Olur güsihte-i evtâr Zührenin sâzı

K. 8/26 (İpekten 1990: 48)

Bir önceki beyitte Zühre'den ve onun divan şiirinde musikiyi temsil ettiğinden bahsedilmişti. Bu beyitte yine Zühre, onun sazı ve sazın telleri anlamında kullanılan evtâr kelimeleri bulunmaktadır. Sultan IV. Murad için yazılan bir kasidede geçen bu beyitte şair feleğin iyi geçinenlerinin dahi onun yasaklarına uymamaları halinde Zühre'nin sazı bile olsa tellerinin kırılacağını belirtmiştir. IV. Murad'ın yasaklarıyla

ünlü bir padişah olduğu malumdur. İçki, tütün yasakları yanında kahvehane ve meyhane gibi eğlence yerlerini de yasakladığı bilinmektedir. Şair onun bu tavırlarını ve yasaklarındaki ısrarını Zühre'yi de için içine katarak ortaya koymuştur.

Bu *terennüm*le sarîr-i kalem-i kâtib-i çarh
Eder elkâbını *Nâhid-i sipihre* irsâl

K. 12/16 (İpekten 1990: 57)

Nâilî şiirlerinde mübalağa sanatını çokça kullanmaktadır. Burada şair yine bu sanata başvurmuştur. Vezir-i Azam Mehmed Paşa için kaleme aldığı kasidenin bu beytinde şair, çarhın yani feleğin kâtibinin kaleminin cızırtısını bir nağmeye benzetmiş ve bu nağme ile gökyüzündeki Zühre yıldızına onun lakaplarını gönderdiğini söylemiştir. Sipihr kelimesi de bilinen anlamlarının yanında musiki ile ilgili olarak eski ama pek kullanılmayan bir birleşik makamı karşılamaktadır. Sebki Hindî akımının ince hayallerinin, benzetmelerinin uç noktaları şairin mısralarında musiki bağlamında da görülmektedir.

Sâzın yere çalmışdı görüp meclisi hâlî
Nâhid-i felek zemzeme-i gûş-resâdan

K. 13/2 (İpekten 1990: 62)

Bu beyitte meclisin neden boş olduğunu anlamak için bir önceki beyte bakmak gerekmektedir. Şair, Sofi Mehmed Paşa için yazdığı kasidenin ilk beyitlerinde paşadan önceki durumlarının ne kadar kötü olduğunu çeşitli şekillerde anlatmaktadır. Bu birinci beyitte de "Mecrûh idik Allah bilir tîr-i cefâdan / Bir gûşe görürdük ham-ı ebrû-yı Kazâdan" şeklinde bir yakınma halindedir. Muhtemelen ikinci mısranın günümüz harflerine aktarımında, dizgide bir hata yapılmış ve son iki kelime birbirine tamlama yapılmıştır. Hâlbuki şair aslında muhatabın kaşının kıvrımını ilk beyitte bahsedilen cefa oklarından sığınılacak bir köşe olarak görmektedir. Bu şekliyle şair cefa oklarından yaralı olduklarını, bunu Allah'ın bildiğini ve başlarına gelecek bir kazadan (kaza okları tabirini düşünmek de mümkün) bu kaşın kıvrımı köşesine sığındıklarını belirtmektedir. Bu tür benzetmelere başka şairlerde de rastlamaktayız. Örneğin Fuzûlî, "Zâhidâ sen kıl teveccüh gûşe-i mihrâba kim / Kible-i tâ'at ham-ı ebrû-yı dilberdür mana" (G. 21/6) (Tarlan 1998: 82) diyerek mihrap köşesi ile sevgilinin kaşının kıvrımını kıyas etmiştir.

Birinci beytin konumuzla ilgili bir diğer tarafı ise tîr kelimesinin de bir musiki aleti olarak kullanılmış olma ihtimalidir.³ İkinci beyitte şair kulağa ulaşan bu zemzmeden dolayı meclisin boş olduğunu görüp Zühre yıldızının sazını yere çaldığını söylemektedir. Oysa Zühre sazından ayrı düşünülemez ama mevcut durum

³ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Özlem Düzlü (2019). "Klasik Türk Şiirinde Bir Mûsikî Unsuru Olarak "Tîr/OK"", Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Güz 2019 (20), s. 295-310.

karşısında o da sitemkârdır. Zaten yine peşindeki beyitte de "Bu meclis-i pür-vahşet-i bîdâdda ancak / Mazlûmlar âhiydi gelen gûşa hafâdan" diyerek bu vahşetle dolu adaletsiz mecliste kulağa gelenin hoş nağmeler yerine mazlumların ahı olduğunu söylemiştir.

*Sâzende vü hânendeleri kâr u amelde
Hem-perde hem-âgâze hem-âheng-i nevâdir*

K. 14/12 (İpekten 1990: 66)

Nâilî bu beyitte, beyti oluşturan kelimelerin tümünü musiki ile ilgili kelimelerden seçmiştir. İlk mısradâ sâzende ve hânende kelimelerinin yanında yine musiki terimleri olan ve form anlamına gelen kâr ile amel kelimelerini, ikinci mısradâ ise musiki ile ilgili olan perde, âgâze, âheng ve nevâ kelimelerini kullanmıştır.

*Sâkîlerinin bâdesi cullâb-ı mahabbet
Mutriblarının nağmesi kânûn-ı vefâdır*

*Nâhîd-i felek saff-ı ni'âlînde o bezmin
Hoş-zemzeme bir mutribe-i nağme-serâdır*

*Enhâr-ı müselsel gibi kim raks u semâ'i
Her birisinin lâyıık-ı teşrîf-i atâdır*

*Âlem kırılır çenge döner kâmet-i Zühre
Ol reşk ile kim şânedan ol turra düttâdır*

K. 14/13-16 (İpekten 1990: 66-67)

Vezir-i Azam Hezârpâre Ahmet Paşa için yazdığı bu kasidede Nâilî yine birçok musiki unsuruna yer vermiştir. İkinci mısradâ mutrib, nağme, kanun gibi musiki terimlerini kullanmış aynı zamanda tevriye gibi edebi sanatlardan faydalanılmıştır. İkinci beyitte yine Nâhîd, bezm, zemzeme, nağme-serâ gibi terimler kullanılmıştır. Bu beyitte yine Zühre yıldızı hoş nağmelere sahip bir mutribeye benzetilmiştir hem de söz konusu bezmin ancak ayakkabılığında kendisine yer bulabilmiştir. Üçüncü beyitte raks ve bir usul adı olan semai kullanılmıştır. Son beyitte de yine Zühre ve saz çeşitleri olan çeng, şâne, düttâ kelimeleri musiki kavramları olarak geçmektedir. Çeng, kanuna benzeyen ancak dik tutularak çalınan ve şiirlerde çokça kullanılan bir musiki aletidir (Devellioğlu 2008: 155). Genelde iki kat, eğri büğrü olmuş boy için benzetilen olarak kullanılmıştır.

*Zihî âsâyîş-i bezm-i tarab kim sûz u sâzından
Felek Nâhîde irsâl-i peyâm eyler peyâm üzre*

K. 23/3 (İpekten 1990: 94)

Nâilî beyitte bezmin, ortamın asayişinin, ferahlığının ne kadar hoş olduğundan bahsediyor ve feleğin Zühre yıldızına oradaki sazdan, sözden haber üstüne haber gönderdiğini söylüyor.

*Nâleler kim nağme-senc-i hâhişe demsâz olur
Mutrib-1 çeşmi hemân meşgûl-i sâz-ı nâz olur*
G. 37/1 (İpekten 1990: 171)

Beyitte nâle, nağme-senc, demsâz, mutrib ve sâz gibi daha öncekilere benzer şekilde musiki kavramları şiire konu edilmiştir.

*Kûyunda nâle kim dil-i müştâkdan kopar
Bir nağmedir hicâzda uşşâkdan kopar*
G. 73/1 (İpekten 1990: 187)

Nâilî, beyitte sevgiliye hitap etmekte ve onun muhitinde inlemelerin arzulu gönülden koptuğunu ve bunun hicaz makamında bir nağme olduğunu ve âşıklardan koptuğunu söylemiştir. Uşşâk kelimesi âşıklar anlamına geldiği gibi aynı zamanda Türk musikisinde beş numaralı basit bir makamı da karşılamaktadır. Doğal bir diziyeye sahip bu makam en eski ve esas makamlardandır (Devellioğlu 2008: 1124). Hicaz makamı da yine musikimizde çok yaygın ve basit makamlardan biridir.

*Tîzdir feryâdı meşk-ı nâleden bülbüllerin
Eylesin mutribler âheng-i nevâ nevrûzdur*
G. 77/3 (İpekten 1990: 189)

Tîz kelimesi hem sesteki inceliği ifade etmekte hem de bazı perdelerin adlandırılmasında perde adının önüne getirilmektedir, tîz bûselik gibi. Meşk; alışmak, öğrenmek için yapılan çalışma, alıştırma anlamlarına gelmektedir ve daha çok musiki ve hat sanatları alanında kullanılmaktadır (Devellioğlu 2008: 631). Şair, nevruzun coşkusuyla mutriblerin çalıp eğlenmesini istemektedir. Nevruz aynı zamanda Türk musikisinde en eski makamlardan biridir.

*Sahn-ı gülşen Çâr-bâğ olmuş 'acemde 'andelib
Bağlamış bir nakş-ı dil-keş kim sabâ nevrûzdur*
G. 77/5 (İpekten 1990: 189)

Nâilî bu beyitte birçok musiki terimini bir arada kullanmıştır. Kelimeler kimi zaman sözlük anlamıyla kimi zaman da terim anlamıyla uyumlu şekilde kullanılmıştır. Anlamları şu şekildedir: sahn; meydan, açıklık / zil, gülşen; gül bahçesi / bir musiki makamı, çâr-bâğ; eski zamanlarda İsfahan civarında süslü ve mamur bir köşk ve bahçe / İran'da eskiden kullanılan özel bir musiki makamı, acem; İran / Türk musikisinde eski mürekkep bir makam, nakş bağlamak; bestelemek, dil-keş; gönül çeken / bir musiki makamı, sabâ; doğu yönünden esen rüzgâr / bir musiki makamı, nevrûz; ilkbaharın başlangıcı olan gün / bir musiki makamı (Şenödeyici 2011: 358).

Etseler bir *perdeden âgâze* bilmez gûş eden
Nâle-i bülbül müdür gülşende efgânım mıdır

G. 81/5 (İpekten 1990: 191)

Gül bahçesinde bir perdeden çalmaya başladıklarında onları duyan kişinin bu sesin bülbül inlemesi mi yoksa onun inlemesi mi olduğunu bilemediği söylediği bu beyitte Nâilî perde, âgâze, nâle gibi musiki terimlerini kullanmıştır.

Nâlen ey dil za'fdan ol mâhı söyletmek midir
 Yoksa *mûsikâr*-veş efvâhı söyletmek midir

G. 100/1 (İpekten 1990: 199)

Mûsikâr, ney gibi üflenlen bir çeşit nefesli sazdır. Şair burada gönlünü o musiki aletine benzetmiş ve zayıflıktan inleme nedeninin ay gibi güzeli söyletmek mi yoksa ağza benzettiği deliklerini söyletmek mi olduğunu sormuştur. Yine nâle kelimesi de musikiyle ilgili bir terim olarak beyitte kullanılmıştır.

Rezme Mirrih ü bezme *Nâhîdiz*
 Tiğ ber-kef *rebâb* der-begaliz

G. 139/3 (İpekten 1990: 215)

Eskiden müneccimlerin güneşi cihanın sultanı, ayı onun veziri, Nâhîd olarak da adlandırılan Zühre'yi ise onun çalgıcısı olarak gördükleri belirtilmişti. İşte buna benzer şekilde Mirrih yıldızı da seraskeri olarak görülmektedir. Bu nedenle şair rezm için Mirrih'i, bezm için de Zühre'yi dile getirmiştir. Rebâb, çok yaygın telli ve yaylı bir sazdır. Edebiyatta sadece saz, çalgı veya lirik saz anlamında da kullanılmıştır.

Nâyın ki çıkar *zemzeme* sûrâhlarından
 Bülbüller öter sanki gülün şâhlarından

G. 266/1 (İpekten 1990: 271)

Nây diğer tabiriyle ney Türk musikisinin en bilinen nefesli sazıdır. Ney Farsça nây kelimesinin muhaffefidir ve kamış demektir. Arapçada ney için 'mizmar' kelimesi kullanılmakta ama bu kelime neyden daha kapsamlı olarak birçok üflemeli çalgıyı ifade etmektedir. Şair burada nağmenin neyin deliklerinden çıktığını söylemiş ve gülün dallarından da bülbüllerin öttüğünü söyleyerek ikisini benzetmiştir.

Nâhun-i gam revâ mıdır böyle derûn-hırâş iken
 Meclis-i meyde *mutribâ* gûşuma *sâz* değmesin

G. 285/5 (İpekten 1990: 279)

Nâhun kelimesi tırnak anlamına gelip musiki bağlamında mızrapla ilgili olarak kullanılmaktadır. Şair ilk mısradaki derûnunun yaralı olduğunu hal böyle iken bir de sevgilinin gam mızrabının reva mı olduğunu sormaktadır. İkinci mısradaki da bir bezm tasvir edilmiş ve çalgıcıya seslenerek kulağına sazın nağmesinin değmemesini söylemiştir.

Dokunup tâze nihâl-i güle *hunyâger-i bâd*
Gösterir bülbüle *sâzında nevâ âhengin*

G. 291/2 (İpekten 1990: 281)

Nâilî, rüzgârı bir sâzendeye benzettiği bu beytinde onun gülfidanına dokunarak bülbüle sazının makamının nasıl ayarlanacağını gösterdiğini söylemektedir. Nevâ kelimesi aynı zamanda eski bir makam adıdır. Nevâ-kürdî, nevâ-büselik gibi mürekkep makamlar da bulunmaktadır.

Nağme-i killime âheng olamaz Nâ'iliyâ
Bezm-i erbâb-ı dilin mutrıbı Nâhîd olsa

G. 331/5 (İpekten 1990: 299)

Nâilî bu mahlas beytinde kaleminin nağmesine uygun, denk bir nağmenin olamayacağını iddia etmekte hatta gönül erbabının bezminde çalan, söyleyen Zühre yıldızı bile olsa diye eklemektedir.

Mest-i aşkız *mutrıb* u sâkî ne nâz eyler bize
Nâlemiz meclisde *kâr-ı sûz* u *sâz* eyler bize

G. 335/1 (İpekten 1990: 300)

Mutrıb, nâle, kâr ve sâz gibi musiki ile ilgili kavramların kullanıldığı beyit bu anlamda klasik örneklerdendir.

Terâne-senc-i visâl oldu dil görüp hattın
Henüz *bağladı bir nakş-ı ârzû tâze*

G. 353/3 (İpekten 1990: 308)

Nakş kelimesi genel olarak nağme, beste anlamlarına gelmektedir. Bu kelime bağlamak fiiliyle yani 'nakş bağlamak' şeklinde kullanıldığında beste yapmak yahut icra etmek anlamlarına gelmektedir. Bu beyitte gönül bir insana benzetilerek sevgilinin hattını görüp ona kavuşmak arzusuyla henüz bir arzu bestesi yapmış ve şarkı söylemeye başlamıştır.

Mutrıb nefesin var ola sâkî meyin efvân
Her lahza vü her ân
Meclisde safâ meyle gerek *neyle* gerekdir
Tâ germ ola sohbet

M. 1/2 (İpekten 1990: 327)

Nâilî divanındaki tek mütezadda yine musiki terimlerini karşımıza çıkarmaktadır. Bir işret meclisinin tasvir edildiği mısralarda mutrıba nefesin var olsun dediğini görmekteyiz. Mutrıbın genel anlamıyla bir musiki aletini çalan kimse olduğu bilgisine ek olarak devamında meclisde safanın 'ney'le gerek olduğunu söylemesinden mezkûr mutrıbın da ney üfleyen bir sâzende olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada konunun tasavvufi boyutu da ele alınmalıdır. Malumdur ki divan edebiyatında mey,

şarap ilahi aşkı sâkî ise genelde bu aşkı taşıyan, dağıtan şeyhi sembolize etmektedir. Burada da bir anlamda hem mutrib hem sâkî olarak betimlenen aslında bu kişidir. Bezm hatta kimi zaman meyhane olarak betimlenen aşıklar meclisi ise dergahı temsil etmektedir. Şair bu mecliste aşkın ve neşvenin bir kaynağı olarak ney'in olması gerektiğini söylemektedir. Ney başta Mevlana tarafından olmak üzere kamil insanı temsilen kullanılmış ve yine temsilen feryat ederek insana aşk ve ayrılık derdini anlatmıştır.

Sonuç

Divan şairleri yaşadıkları dönemin toplumsal hayatından divanlarına önemli izler taşımışlardır. Nâilî de musikiye ait birçok kavramı şiirine yansıtmıştır. Onun divanında şeştâ, saz, kânûn, çeng, mûsikâr, rebâb, nây/ney gibi musiki aletleri; nevâ, şevk, sipihr, semâî, hicâz, uşşâk gibi musiki makamları ve terâne-senc, hunyâ-ger, evtâr, terennüm, zemzeme, sâzende, hânende, kâr, amel, perde, raks, bezm, nâle, âgâze, mutrib, nağme, nağme-serâ, nağme-senc, nakş bağlamak gibi musikiye ait kelime ve kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz. Ele alınan yirmi altı farklı beyitte onlarca ayrı unsur kullanılmıştır. Ayrıca mitolojik bir unsur olarak Nâhîd yahut diğer deyişle Zühre yıldızının çokça kullanılması da dikkat çekmektedir.

Yıldızlar arasında çalgıcı olarak nitelendirilen Nâhîd'in, Nâilî'nin elinde Sebk-i Hindî'nin de etkisiyle birçok ince benzetmeye konu olduğu görülmüştür. Musiki kelime ve kavramları teşbihin yanı sıra tevriye, iham, mecaz, tenasüp gibi birçok sanata Nâilî ve başka divan şairlerince malzeme edilmiştir.

Divan şiirinde musikiye ait kavramların bu denli kullanılması bize medeniyet hakkında da bir fikir vermektedir. Divan şairleri bestekâr veya musikişinas olsun olmasın musiki ile iç içe olmuş, en azından musikinin kavram dünyasını şiirlerinde kullanmışlardır.

Kaynakça

- Arı, Ahmet (2000). "Sakıb Dede Divanı'nda Musiki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, s. 289-304.
- Arslan, Mehmet (2000a). "Nedim Divanı'nda Mûsikî", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 43-86.
- Arslan, Mehmet (2000b). "Kadı Burhâneddin Divanı'nda Mûsikî", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 87-108.
- Arslan, Mustafa Uğurlu (2017). "Tokatlı Kânî Dîvânı'nda Mûsikî ile İlgili Unsurlar", *Rast Uluslararası Müzikoloji Dergisi*, c. 5, S. 1, s. 1490-1499.
- Aslan, Mustafa (1998). "Sami Divanı'nda Musiki", *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. VI, s. 35-62.
- Aslan, Mustafa (1999). "Nazîm Divanı'nda Musiki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. VIII, s. 263-284.
- Cançelik, Ali (2013). "Divan Şiiri-Osmanlı Klasik Musikisi İlişkisi ve 18. Yüzyıl Divan Şiirinden Örnekler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 23/Güz, s. 19-36.
- Çakır, Mustafa Sefa (2020). *Yahyâ Nazîm Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Çalka, Mehmet Sait (2008). "Nev'î Divanı'nda Mûsikî Terimleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring, s. 179-193.
- Çetin, Kamile (2009). "Musikî ve Musiki Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı'ndaki Yansımaları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter, s. 199-225.
- Devellioğlu, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Düzlü, Özlem (2019). "Klasik Türk Şiirinde Bir Mûsikî unsuru Olarak "Tîr/Ok"", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Güz 2019 (20), s. 295-310.
- Erdemir, Avni (1999). *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*. Ankara: Tüsav Yay.
- Erdoğan, Mehtap (2010). "Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-*, c. 3, S. 15, s. 28-55.
- İpekten, Haluk (1990). *Nâ'ilî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.

- Kaçar, Gülçin Y. (2017). "Klasik Türk Müsiki ve Klasik Türk Edebiyatı Arasındaki Etkileşim", *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 117-137.
- Kadioğlu, İdris (2012). "Lebib Divanı'nda Musiki Terimleri ve Bir Gazel-i Ferah-sâz", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3 Summer, s. 1575-1592.
- Levend, Ağâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı - Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meftumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Nair, Ayşegül (1999). *Divan Şiirinde Musiki ve Makamlar*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Özcan, Nuri vd. (2006). "Mûsiki", *İslam Ansiklopedisi*. C.31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 257-261.
- Sefercioğlu, M. Nejat (1999), "Dîvan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 649-668.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2016). "Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Dukakin-Zâde Ahmed Bey Dîvanlarında Musikî Âletleri", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2 (2) , s. 158-186.
- Sezen, Gülşen (2013). "Mûsikînin Abdülbâki Nasır Dede Dîvânındaki Gölgeleleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, S. 26, s. 496-514.
- Şenödeyici, Özer (2011). *Naili Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şenödeyici, Özer (2015). "Nâ'ili-i Kadîm". <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nailii-kadim-mustafa> [erişim tarihi: 30.06.2020]
- Şihyeva, Seadet (2018). "Klasik Türk Edebiyatında Musikiye İlişkin Terimler: Nesimi Şiiri Örneği", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 338-366.
- Tarlan, Ali Nihat (1998). *Fuzuli Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tozlu, Musa (2014). "Âsım Dîvânı'nda Mûsikî Unsurları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, s. 141-166.
- Varişoğlu, M. Celâl (2003). "Türk-İslâm Sanatlarının Felsefi Bağlamında Müzik-Şiir Yakınlığı ve Hâtem Divanı'nda Musiki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 14, s. 187-218.